Mukaddime'nin Özü

İbn Haldun

TERCÜME EDEN VE DÜZENLEYEN

CEMAL AYDIN

TİMAŞ

MUKADDİME'NİN ÖZÜ'NÜ NİÇİN HAZIRLADIM?

İbn Haldun, günümüzde kabul ettiğimiz anlamda daha çok bir bilim adamı-filozoftur. Marx gibi, Weber gibi bir kurucu bilim adamı-filozof... Ama bunların her ikisinden de daha geniş bir bakış açısı, ufku olan bir adam… Aynı zamanda hem "tarihçi", hem "tarih felsefecisi", hem "toplum bilimci", hem "ekonomist", hem "kültür incelemecisi" olan bir insan… Bunun sonucu olarak Batı ölçüleri içinde de nev'i şahsına münhasır bir adam... Bundan dolayıdır ki Toynbee, Mukaddime'yi "kendi türünde bütün zamanlar içinde yazılmış en önemli eser" olarak nitelendirir.

Prof. Dr. Ahmet Arslan

Öncelikle şunu hatırlatalım: *Mukaddime'nin Özü*, asla ve kat'a *Mukaddime*'nin özeti değildir. *Mukaddime'nin Özü*, İbn Haldun'u İbn Haldun veya Mukaddime'yi Mukaddime yapan bütün bölümlerin bir araya getirilmiş şeklidir. Günümüzde hiç önemi veya geçerliliği kalmamış, okunmasının pek bir yararı olmayan bölümlerinin de çıkarılmış hâlidir. O yüzden bu kitabı okuyan herkes, kendisinden emin bir şekilde ve çok haklı olarak "Mukaddime'yi okudum!" diyebilir.

Tarafımızdan tercümesi yapılmış, altı bölümden oluşan *Mukadddime*'nin tam tercümesinin bütün bölümleri ve numaralanmış bütün konu başlıkları, elinizdeki *Mukaddime'nin Özü*'nde de olduğu gibi verilmiştir. Önemli olan ve mutlaka okunması gereken başlıklar, İbn Haldun'un yazdığı hâliyle, hiç dokunulmadan, buraya olduğu gibi aktarılmıştır.

Geçmişte önemliyken günümüzde artık tamamen önemsizleşmiş, değerini kaybetmiş, o yüzden de okunmasına hiç gerek olmayan, okunması yarar sağlamayan

ve okunmasa da olabilir nitelikteki konuların ise, sadece başlıkları verilerek, köşeli parantez içinde kısaca nelerden bahsedildiği belirtilmiştir. Böylece okurun *Mukaddime*'de hangi başlıkların bulunduğunu görmesi ve İbn Haldun'un o başlıklar altında ne yazdığını bilmesi sağlanmıştır. Söz konusu başlıklara baktıktan sonra da İbn Haldun'un o konuda ne dediğini merak edenler veya o meselenin kendileri açısından önemli olduğunu düşünenler, *Mukaddime*'nin tarafımızdan yapılan tam tercümesine bakabileceklerdir.

Daha önce *Mukaddime*: *Evrensel Tarihe ve Toplum Bilimlerine Giriş* adıyla yayınlanan *Mukaddime*'nin tercümesini yaparken, "*Mukaddime* çok fazla kimse tarafından mutlaka okunması gerekirken neden okunmuyor? Değil her aydın, her üniversite öğrencisi; okumayı ve düşünmeyi seven herkes tarafından da okunması ve üzerinde düşünülmesi şartken, niçin tam olarak incelenmiyor ve bilinmiyor? *Mukaddime*'nin geniş kesimlerce rahatça okunabilmesi için acaba ne yapabilirim?" diye kendi kendime sürekli sorup durdum. Çünkü *Mukaddime*'yi tercüme ederken öyle bilgilerle, öyle değerlendirmelerle ve öyle düşüncelerle karşılaşıyordum ki hayran kalıyor ve bunlar mutlaka geniş, hem de çok geniş kesimler tarafından ille de bilinsin istiyordum.

Sonunda çok kişi tarafından okunmayışının ve okunamayışının asıl sebebinin *Mukaddime*'nin fazla hacimli olmasından ve içindeki bazı başlıklar altında uzun uzun anlatılanların günümüz okuru açısından artık pek bir şey ifade etmemesinden, dahası o başlıklar altında anlatılanların okura sıkıcı ve lüzumsuz gelmesinden kaynaklandığı kanaatine vardım. O hâlde *Mukaddime*'yi okutmak için ne yapmalıydım?

Bu konu üzerinde hayli kafa yordum. Kendi kendime İbn Haldun'un günümüzde geçerliliğini bütünüyle kaybetmiş bazı başlıklar altında anlattıklarını, o konu başlıkların yanına 'okunmasa da olur' notu mu düşsem, pek önemli

olmadığını belirten bir işaret mi koysam, acaba ne yapsam dedim. (Bu tür başlıklardan biri, eserin başlarında yer alan, uzun sayfalar boyu devam eden, o dönemin coğrafya bilgisini yansıtan, günümüzde ise, artık hiçbir anlam ifade etmeyen dünyanın Yedi İklim'e ayrıldığı başlıktır. Amerika ve Avustralya kıtalarından hiç söz edilmeyen o konu başlığının altındaki coğrafî bilgileri, herhangi bir okur bir dünya haritasına şöyle bir göz attığında bile, İbn Haldun'dan çok daha fazla ve çok daha sağlıklı bir şekilde edinebilir.) Uzun uzun düşündükten sonra, az önce de belirttiğim gibi, *Mukaddime*'nin bir özünü verme kararı aldım.

Sıradan okurdan üniversite hocalarına, politikacılardan sosyolog, ekonomist, siyasetçi ve ilâhiyatçılara varıncaya kadar pek çok kesime seslenen ve insanların ufkunu açan *Mukaddime*'yi okumanın sayısız faydalarını dile getirmeye elbette gerek yok.

Mukaddime'yi okumanın kendi millî benliğimiz açısından en önemli bir başka yanı da Prof. Dr. Recep Şentürk'ün şu hatırlatmasıdır: *"Cemil Meriç, Batı sosyal bilim geleneğinden kendi ilim ve kültür geleneğimize dönmemiz gerektiğini 'Kendimize dönmek, bir mânâda, İbn Haldun'a dönmektir!' şeklinde ifade eder."*

Mukaddime'nin hacmini görüp de ürken, okumayı gözüne kestiremeyen ve o kadar çok sayfayı okumaya vakit bulamayacağını düşünen en başta genç ve idealist okurlar için çok rahat ve kolay okunabilecek son derece yararlı bir çalışma yaptığıma inanıyorum.

Bir okuyucunun "Ben Mukaddime'yi okudum!" diyebileceği ve bu ifadesinin tam anlamıyla gerçeği yansıtacağı bir özü, *Mukaddime'nin Özü*'nü sunarken İbn Haldun'un ruhunu da şâd ettiğimi sanıyorum.

Çaba bizden, başarı Allah'tandır.

Cemal Aydın
Fındıkzade, 17 Aralık 2022

"Mukaddime/Evrensel Tarihe ve Toplum Bilimlere Giriş" adlı tam tercümemizin başına koyduğumuz ön sözü, orada verdiğimiz bazı önemli bilgilerden dolayı okurun dikkatine sunuyoruz:

ESER HAKKINDA

Mukaddime'nin önemini anlatmaya gerek yok. *Mukaddime*, dünyanın önde gelen hemen hemen bütün ilim, fikir ve siyaset adamları tarafından bilinen ve takdir edilen bir eserdir.

Mukaddime, Doğu ve Batı ülkelerinin en seçkin siyasetçi, sosyolog ve filozoflarının mutlaka okumak ihtiyacı duydukları bir kaynaktır. ABD ekonomisini derleyip toparlayan ve sekiz yıl iktidarda kalan Ronald Reagan, *Mukaddime*'den çok yararlandığını açıkça dile getirmişti. 1 Ekim 1981 tarihinde o ünlü ekonomik iyileştirme programını açıklaması sırasında "On dördüncü yüzyılda yaşamış bir müslüman düşünür olan İbn Haldun'un, günümüz ekonomist ve mâliyecilerinden çok daha aklı başında ve toplumu sarsmayacak, nefesini kesmeyecek çözümler ürettiğini" söylemiş ve İbn Haldun'a şükranlarını arz etmişti.

İngiltere'yi yıllarca refah içinde idare eden Başbakan Margaret Thatcher'ın da *Mukaddime*'yi yanından hiç eksik etmediğini danışmanından öğreniyoruz.

Gerçekten de İbn Haldun'un toplum hayatı, siyaset ve ekonomi gibi pek çok dallardaki gözlem ve değerlendirmeleri, dün için olduğu kadar bugün için de geçerlidir.

Roger Garaudy müslüman olmadan önce kaleme aldığı *İslâm Medeniyetinin İnsanlığa Katkısı* eserinde İbn Haldun'a on sayfadan fazla yer ayırır. Söz konusu kitabının Beşinci Bölümüne "Descartes'ın, Montesquieu'nün Öncüsü ve İslâm'ın Karl Marks'ı" ana başlığını koyar ve İbn Haldun'u şu alt başlıklar altında takdim eder: "Mukaddime: Bir Anıt Eser; Bilimsel Tarihin ve Sosyolojinin Kurucusu; Çağını Aşan Bir İktisatçı." Aynı eserinde Garaudy, Philippe K. Hitti'nin şu sözüne de yer verir: "İbn Haldun, İslâm âleminin yetiştirdiği en büyük

filozof ve tarihçi, bütün insanlığın da gelmiş geçmiş en büyük düşünürlerinden biridir."

Birleşmiş Milletler eski Genel Sekreteri Kofi Annan şu değerlendirmeyi yapar: "Sadece İbn Haldun ismi bile İslâm Tarihinin ne kadar parlak bir ilim çağı yaşadığının göstergesidir."

İbn Haldun'un sosyal ve politik kavramlarının çoğu, 20. yüzyılın sosyologları ve antropologları arasında büyük bir yankı uyandırmıştır. Bu bağlamda, onun fikirlerinden doğrudan etkilenen tarihçilerden, etnologlardan ve antropologlardan sadece birkaçını sayacak olursak, Tocqueville, Masqueray, Durkheim, Evans-Pritchard, Hart ve Gellner'i gösterebiliriz.

Engels, yaptığı toplum değerlendirmelerinde, Rus bilim adamı Kovalevski sayesinde haberdar olduğu *Mukaddime*'den yararlanır ve "Hıristiyanlığın ilk dönem tarihine katkı" başlıklı makalesinde, İbn Haldun'un görüşlerinin çok özlü bir özetini sunar.

Öte yandan, bütün dünyanın kabul ettiği bir numaralı tarih felsefecisi Arnold Toynbee'ye göre "Hiç şüphesiz *Mukaddime*, kendi türünde, bugüne kadar hiçbir zaman, hiçbir yerde, hiçbir zihnin ortaya koyamadığı en büyük eserdir".

İbn Haldun üzerine tez yapmış olan Prof. Dr. Ahmet Arslan da şu uyarıyı yapar: "İslâm'la, İslâm kültürü veya uygarlığıyla ilgili hangi konuda araştırma yapacaksanız yapın, İbn Haldun'a başvurmadan, onun bu konuyla ilgili düşüncelerini bilmeden, görmeden doğru bir yerden başlayamazsınız ve doğru bir yere varamazsınız. İslâm'da ister siyaset, ister hukuk, ister felsefe, kurumlar veya halifelik çalışın, önce İbn Haldun'a bakmak zorundasınız. İslâm'da ekonomi, şehircilik, ticaret, eğitim, hatta edebiyat veya şiir mi çalışmak istiyorsunuz, yine önce İbn Haldun'un bu konularda ne dediğine bakacaksınız. İbn Haldun'u bilmeden, onun bakış açısını esas almadan, İslâm'la ilgili hiçbir konuyu iyi çalışamazsınız."

Osmanlı Devleti'nin ileri gelenleri İbn Haldun'un kıymetini Batılılardan çok daha önce bilip anladılar. Nitekim Prof. Dr.

Allan James Fromherz şu notu düşer: "Avrupalılardan önce İbn Haldun'u keşfeden ve üzerinde çalışmalar yapan Osmanlılardı... Elbette İbn Haldun, hükümranlıkları Cezayir ve Fas kıyılarına ulaşan ve bu sebeple Arap ve Berberî idareleri ve tarihleri hakkında malumat edinmek zorunda kalan Osmanlılara son derece lâzımdı." Zaten ufuklu Osmanlı tarihçisi Naîmâ da şu değerlendirmede bulunur: "Mağripli İbn Haldun'un Arap Tarihi, en üstün eserdir. Bu eserin giriş kısmı olan *Mukaddime,* ilim cevherleriyle dolu bir hazine sandığı gibidir."

Günümüz Batı'sındaki sosyolog, siyaset bilimci ve fikir adamları *Mukaddime*'yi okumak ihtiyacı duyuyorlar. Bazıları İbn Haldun'un görüş ve düşüncelerini tam olarak anlayabilmek için İngilizce ve Fransızca başta olmak üzere bildikleri Batı dillerindeki bütün tercümeleri ve yeni tercümelerini mutlaka okuyorlar. İbn Haldun hakkında çok önemli incelemelerde bulunmuş olan Krzysztof Pomian'ın *Batı Prizmasından İbn Haldun* adlı eserinde bunu apaçık görebiliyoruz.

İbn Haldun *Mukaddime*'sinde yaşadığı dönemdeki toplumların objektif ve kapsamlı bir gözlemini yapar, bundan hareketle de onların tam bir panoramasını çizer. Kırsal (veya Bedevî) hayattan şehir hayatına, bütün bilim dallarından sanata ve mesleklere, ziraatten tıpa, siyasetten edebiyata, yüksek tabakanın edebiyatından halk edebiyatına, astroloji, çeşitli fal türlerinden simyaya varıncaya kadar hepsini mercek altına alır. Kendi döneminde, gerek Batı'da Mağrip ve Endülüs'te, gerekse Doğu'da Irak ve Mısır'da bütün bu dallarda olup bitenleri ayrıntılarıyla okurlarına aktarır. O dönemdeki toplumlarda yaşanan ortamı, okuyucunun zihninde canlandırabileceği bir şekilde sunar.

Mukaddime'yi tercüme etmeye bundan yıllar önce Vincent Mansour Monteil (Vensan Mansur Montey)'in Fransızca tercümesini okuduktan sonra karar vermiştik. Türkçedeki tercümeleri dikkatle ve özenle okumuş biri olarak, onun Fransızca tercümesini ve dipnotlarını görünce, bu önemli eserin yeniden tercüme edilmesi gerektiği kanaatine varmıştık.

Bu arada bir hakikati itiraf etmek zorundayız. *Mukaddime*'yi hakkıyla tercüme edebilmek neredeyse imkânsız. Bunun asıl sebebi de, İbn Haldun'un yed-i tûlâ sahibi, yani döneminin bütün ilim dallarında değilse bile pek çoğunda, o dalların en seçkin uzmanlarınınki kadar bilgili olmasıdır. Öte yandan, İbn Haldun edebî şiirler yazabilecek kadar da dile hâkim biridir. Üstad, hem oldukça edebî, hem de secili cümleler kurmak için öyle bilinmedik kelimeler ve kendisinin ürettiği bir terminoloji kullanıyor ki mütercimin işin içinden çıkması bazen imkânsız hâle geliyor. Çok az kelimeyle çok fazla şeyler ifade eden ve en fazla iki üç kelimeden oluşan bu tür bazı cümlelerin altından kalkmak ve okuyucuya onları tam anlamıyla aktarabilmek zorun da zoru olarak karşımıza çıkıyor. Dolayısıyla *Mukaddime* gerçek anlamda ancak çeşitli bilim dallarındaki uzmanlar tarafından oluşan bir heyet tarafından tercüme edilebilir. Fakat Allah'ın Kitabı'nın bile güçlü bir heyet tarafından dilimize aktarılamadığını gördüğümüz için, böyle bir şeyin pek mümkün olacağını sanmıyoruz.

Her şeye rağmen, biz elimizden geleni yaptık. İbn Haldun *Mukaddime*'nin sonunda bu eserini beş ayda yazdığını belirtir, bizse ön çalışmalarımızı da dâhil edersek, onun yazdığının yaklaşık beş katı bir zaman harcayarak tercüme edebildik. Tercümede az önce belirttiğimiz gibi Monteil'in Fransızca tercümesini esas almayı düşünmüştük. Tercümeye tam niyetlendiğimiz sırada Paris'e gitmiştik ki Allah karşımıza iki ayrı tercüme daha çıkardı. Birincisi J. F. Kayale tarafından aktarılan ve Fadi Salamé'nin gözden geçirdiği tek ciltlik bir *Mukaddime* tercümesiydi. Fransızcaya çevrilmiş ikinci bir *Mukaddime* görmekten dolayı hayli sevinmişken, bir de Abdesselam Cheddadi tarafından çok daha özenle ve neredeyse edisyon kritiğiyle birlikte yapılmış bir tercümeyle daha karşılaşmayalım mı? Bunu bizim bu yoldaki iyi niyetimizin Rabbânî bir desteği olarak gördük. Daha sonra *Mukaddime*'nin ilk defa 1860'lı yıllarda Fransızcaya çevrildiğini bildiğimiz için onu da araştırıp temin ettik. Üç cilt hâlinde, geniş açıklamalar ve dipnotlarla De

Slane (Dö Slan) tarafından büyük emek harcanarak yapılmış bir tercümedir bu. Bunların yanında Batı'da asıl ün yapan Rosenthal'ın İngilizce çevirisini de temin ettik. Monteil ve Cheddadi'in *Mukaddime*'yi Fransızcaya çevirirken Rosenthal'in tercümesine sürekli baktıklarını ve onun bazı yerleri hatalı tercüme ettiğini belirttiklerini de gördük.

İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nden hocam, İbn Haldun uzmanı, 1951'de Kahire'de İbn Haldun'un kendi hayatını anlattığı eseri *Ta'rîf*'i yayımlayan Faslı büyük âlim Muhammed Tancî, *Mukaddime*'nin edisyon kritiğini yapmaya niyetlenmişti, fakat ömrü vefa etmedi. Yapabilmiş olsaydı, bizler için büyük bir nimet olurdu. Bu vesileyle kendisini rahmetle yâd edelim.

Şunu kesinlikle söyleyelim ve uyaralım ki Arapça veya Farsça yazılmış bir eseri, Batı dillerinden tercüme edecek bir kişinin Arapça ve Farsçayı da mutlaka bilmesi, dolayısıyla çevirirken eserin özgün diline sık sık bakması gerekir. Aksi hâlde terminoloji yerli yerine oturmaz. O yüzden biz *Mukaddime*'nin Arapça (Halil Şehâde, Abdullah Muhammed ed-Dervîş ve Saîd Mahmud Ukayyil tarafından hazırlanmış) üç ayrı baskısını da masamızda bulundurduk. Bu arada elbette dilimizdeki, Osmanlı döneminde yapılanı da dâhil, bütün *Mukaddime* tercümelerini elimizin altında tuttuk. Dilimizdeki bu çevirilerin hiçbiri hakkında bir değerlendirmede bulunmak istemiyoruz, sadece Turan Dursun tarafından yapılan tercümenin eksik olduğunu, yayınevinin okuruna bu uyarıyı yapmadan sanki *Mukaddime*'nin tamamıymış gibi sunmasını yadırgadığımızı ifade etmekle yetiniyoruz.

Yukarıda *Mukaddime* hakkında seçkin kimseler tarafından söylenen o sözlerden sonra, bizim bu eserin önemine dair ayrıca bir şeyler söylememiz gereksiz olur. O yüzden biz sadece -çok geniş kesimler tarafından rahatça ve kolayca anlaşılabilmesi için hayli emek verdiğimiz- bu tercümemizin okurun ufkunu açmasını dilemekle yetiniyoruz.

Cemal Aydın
Fındıkzade, 27 Ağustos 2021

BAŞLARKEN

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyla
Allah'ın salât ve selâmı Efendimiz Muhammed'e,
âline ve ashâbına olsun!

Allah Teâlâya muhtaç ve fakir, O'nun lütfuyla da zengin bir kul olan Abdurrahman ibn Muhammed ibn Haldun el-Hadramî -Allah kendisini başarılı kılsın!- der ki:

Gerçek güç ve kudret sahibi, görünür ve görünmez âlemlerin hükümranı, en güzel isim ve sıfatları taşıyan Allah'a hamd olsun!

O, mutlak[1] bilgi sahibidir: İster fısıltıyla açıklansın, isterse susarak gizlensin, hiçbir şey O'na saklı kalmaz!

Kudreti mutlaktır: Gökte ve yerde hiçbir şey O'na karşı koyamaz ve O'nun hükümranlığından kaçamaz.

O bizi topraktan yarattı, bize can verip hayat bahşetti. Bizi yeryüzüne halklar ve milletler olarak yerleştirdi. Bu dünyadan rızkımızı ve payımızı kolayca elde etmemizi sağladı.

Annelerimizin rahimlerinde de, evlerimizde de bizi koruyan O'dur! Geçimimizi ve bakımımızı sağlayan da O!

Geçen günler ve anlar bizi habire çökertiyor! Kader Kitabında bizim için yazılmış olan ecel bizi bekliyor.

---

1 Allah'ın mutlak bilgiye veya ilme sahip olması demek, O'nun bilmediği veya bilemeyeceği hiçbir şey yoktur anlamına gelir. Mutlak kelimesi tam bir kapsayıcılık ifade eder; gelmiş, gelecek, olmuş, olacak hiçbir şey, en ufak ayrıntı dahi, O'nun bilgisi ve kudreti dışında kalamaz.

Okuyucunun dikkatine: Düştüğümüz dipnotların yüzde doksanından fazlası, Mukaddime'de geçen bazı kelimeleri açıklayan ve dipnotlar koyan Saîd Mahmud Ukayyil'den, Fransızca mütercimler Vincent Monteil ve Abdesselam Cheddadi'den yararlanılarak konmuştur.

O'dur ancak ebedî olan ve değişmeden kalan! Ölmeyen ve hep diri kalan sadece O!

Salât ve selâm, Tevrat ve İncil'de adı edilen ve tanıtılan Arap kavminden Peygamberimiz, Efendimiz Muhammed'e olsun! Pazarlar Cumartesilerin ardından gelmeden, Zuhal (Satürn) yıldızı Yehmût[2]'tan ayrılmadan bile önce, kâinat onun gelişine hâmile idi[3]! Onun doğruluğuna örümcekle güvercin[4] bile şahitlik etti!

Onun ailesine ve ashâbına da selâm olsun! Onlar onu sevmek ve onun izinde gitmekle etkili oldular ve şeref kazandılar. Ona yardım ederken birleşip güçlendiler, onun düşmanları ise, anlaşmazlıklar yüzünden zayıflayıp mahvoldular.

İslâm'ın talihi açılıp durmadan güçlendiği, küfrün de güçsüz bağları giderek zayıflayıp koptuğu sürece, ona ve ashâbına salat ü selâm olsun! Çokça salât ü selâm!

---

2 Burada yazar *"Göklerle yer bitişikken Biz onları ayırdık"* (Enbiyâ, 21/30) âyetine gönderme yapan mecazî bir ifade kullanıyor. Zuhal, göğün en uzak yedinci katını temsil eder, Yehmût ise Kitab-ı Mukaddes'teki Eyüp kitabının 40. bâbının 15. cümlesinde sözü edilen Behemoth'tur.

3 Peygamberimizin ruhunun ilk yaratılan ruh olduğuna gönderme.

4 Hicret sırasında saklanılan mağaranın girişini ağıyla kapatan örümcek ve önüne yuva yapan güvercin.

ÖN SÖZ

Tarih ilmi, milletten millete, halktan halka aktarılan en yaygın ilimlerden biridir. İnsanlar onu öğrenmek için uzun yolculuklara çıkar. Sıradan insanlar ile ayak takımı dahi onu bilmek ister. Krallar ve yöneticiler, hırsla onun peşinden koşar. Bilgili kimseler kadar cahiller de ona değer verir.

Dışarıdan bakıldığında tarih, aslında siyasî olayların, devletlerin/hanedanların ve çok eski dönemlerde olup bitenlerin hikâyesinden ibarettir. Bu hikâyeler, vecizeler, atasözleri gibi alıntılarla süslenerek zarif bir şekilde sunulur. Söz konusu hikâyeler, geniş halk kitlelerine hoşça vakit geçirtirken, bizim de insan ilişkileri hakkında fikir edinmemize imkân verir. O insanların durumunu etkileyen değişimleri, devletlerin yayılışları ve çöküşlerine kadar sahip oldukları topraklar hakkında bize bilgi sağlar.

İçeriden bakıldığında ise, tarihin bir başka anlamı vardır. Tarih demek, derinlemesine düşünmek, meselenin hakikatine ulaşmak için çaba sarf etmek, olup bitenlerin sebep ve kökenlerini maharetle ortaya koymak, olayların niçin ve nasılını bulup bilmek demektir.

Şu hâlde tarih, dayanağını ve köklerini felsefeden alır, dolayısıyla da onun bir dalı sayılması gerekir.

Belli başlı müslüman tarihçiler, daha önce tarihî olayları geniş çapta topladılar, kitaplarına bunları kaydettiler ve bizlere emanet bıraktılar. Ne var ki sonradan ehliyetsiz kişiler ortaya çıktı ve onlar bu kitaplara tamamen kendilerinin hayal ürünü olan, boş, anlamsız, yalan dolan bilgileri doldurdular. Peşlerinden gelenler de onlara ayak uydurdular. Anlatılanların sebeplerini, dönemlerin hâl ve şartlarını araştırmadan, büsbütün hakikat dışı görünenleri bile çıkarıp atma gereği duymadan onlardan okudukları şeyleri tekrarlamakla yetindiler.

Hakikate ulaşmak için yeterince gayret yok. Tenkit ve tashih ise, çoğunlukla zayıf. Tarihî araştırmalarda yanlışla kuruntu kol kola. Geleneğe körü körüne bağlılık son derece sıradan. İnsanların bilmedikleri ilmî konulara burunlarını sokmaları da hayli yaygın. Ne var ki cehalet alanından bir şeyler derlemek, insan için hiç de sağlıklı değildir. Hakikatin gücü karşısında hiçbir şey duramaz! Yalan şeytanına karşı, aklın ışığıyla mücadele etmek gerekir[5].

Anlatıcı (tarihî olayları anlatan kimse), sadece ham gerçekleri kayda geçirip iletir. Doğruyu yanlıştan ayırmaksa, meseleleri dikkatle inceleyen eleştirmene düşer. Eleştirmen doğru olanın netliğini ve parlaklığını da ilimde bulur.

Daha önce ayrıntılı tarihî eserler kaleme alındı. Milletlerin ve hükümranlıkların evrensel tarihi derlendi ve yazıldı. Fakat kendilerinden öncekilerin yazdıklarından hareketle özgün eserler ortaya koyup da otorite olarak kabul edilen ve ünlenen tarihçiler azdır. Bunlar iki elin on parmağını geçmez. Hatta belki de Arap dilbilgisindeki ismin hâllerini gösteren fetha, ötre, kesre ve cezm durumları gibi birkaç (topu topu üç dört) kişiden fazla değildir. Birçokları arasından seçkin ve şöhret olmuş şu isimleri sayabiliriz: İbn İshak, Taberî, İbn Kelbî, Muhammed ibn Ömer el-Vâkıdî, Seyf ibn Ömer el-Esedî ve Mes'ûdî[6].

Elbette uzmanlar çok iyi bilirler: Mes'ûdî ile Vâkıdî'nin eserleri, bazı bakımlardan tartışmalıdır. Ne var ki sonraki tarihçiler, bunların yol ve usullerini benimsemiş ve eserlerinde onların yöntemini izlemişlerdir. Kendi akıl terazisine vurup onların aktardıkları bilgilerin eğrisini veya doğrusunu tespit etmek, uyanık/dikkatli ve bilgili eleştirmenin

---

5 Şu âyete gönderme: *"Biz hakkı bâtılın üzerine atarız da onu parçalar ve bâtıl yok olur gider."* Enbiyâ, 21/18

6 Bu sayılan yazarlar gibi diğer tarihî şahsiyetlerin kimler oldukları, hangi tarihte yaşadıkları ve ne gibi eserler yazdıkları, artık günümüzde internetten rahatça bulunabileceği için dipnotlar düşerek kitabın sayfalarının artmasını istemedik.

işidir. Çünkü belli bir umranda[7] yaşanılan ortam, o tarihî bilgilerin denetlenmesine, anlatılanların ve belgelerin karşılaştırılmasına imkân verir.

Ortaya koydukları eserlerin çoğunda bu yazarlar, (Emevîler ile Abbasîler) tarafından idare edilen hayli geniş coğrafî alanı esas alarak ve kullandıkları veya kullanmadıkları kaynakların genişliğine bağlı kalarak, genel tarihî bilgiler verirler. Mes'ûdî gibi bazı tarihçiler, İslâm öncesi hükümranlıkları, milletleri ve olayları topluca ele alırlar. Onların takipçileri arasında bazıları ise daha sınırlı bir alanda kalır; kendi dönemlerinin olaylarını anlatmak ve kendi yörelerinin tarihini derinlemesine ele almakla yetinirler. Kendi devletlerinden ve şehirlerinden bahsederler. İspanya ve İspanya Emevîleri tarihçisi Ebu Hayyân böyledir; Afrika[8] ve Kayravan hükümdarlarının tarihçisi İbn Rakîk[9] de öyle.

Daha sonraki tarihçilerin hepsi de, kendi zekâ parıltısını göstermek için çaba sarf etmeyen, kalın kafalı, tutucu kimseler oldular. (Tarihî olayları) öncekilerin tezgâhında dokuyup durmaktan öteye gitmediler. Onları örnek almakla kaldılar. Zamanın getirdiği değişmeleri, milletlerin ve kuşakların tutumundaki farklılaşmaları hiç hesaba katmadılar.

Onların geçmiş hanedan ve olayları sunuşları, kılıçsız kılıflar gibi kof ve boş, gerçeği yanlıştan ayırt edemedik-

---

7 İbn Haldun'un temel kavramlarından biri olan *umran*, tam olarak medeniyet kelimesiyle ifade edilemez. Çünkü medeniyet kelimesinin çağrıştırdığı barbar, vahşi toplumların karşıtı olan gelişmiş veya tabiî durumdaki toplumlara gönderme yapan kavramlar umran kelimesinde bulunmaz. İbn Haldun *umran* kavramını, Kur'ân'da geçen عَمَرُوهَا onu (*yeryüzünü) imar ettiler* (Rûm, 30/9) ifadesinden alır. Bu *umran* kelimesini İbn Haldun hem topluluk (bedevî umranı), hem toplum, hem sosyal düzen (şehir umranı), hem de medeniyet gibi çok farklı anlamlarda kullanır. *Umran*'ın en özlü tanımı belki şu olabilir: İnsanın topluluk hâlindeki varlığının bilimi.

8 Burada kastedilen Afrika, eski Roma Afrika'sıdır, yani Tunus ile Cezayir'in kuzeydoğu bölgesini kapsayan kısımdır.

9 Bazı nüshalarda İbn Refîk olarak geçiyor. Doğrusu yukarıdaki gibidir. Birçok eseri vardır.

leri için, ilimleri de tutarsızdır. Kaynağını belirtmedikleri olaylardan söz ederler, terminolojileri ise ne mantıklıdır, ne de kontrol etmeye müsaittir. Kendilerinden öncekileri taklit ederek çok iyi bilinen hikâyeleri tekrar ederler. Tarihî değişimlerin önemini görmezden gelirler, çünkü bunları, onların yerine inceleyecek kimseleri yoktur. O yüzden de eserleri bu konuda dilsizdir. Belli bir hanedanı mı tanıtacaklar, o hanedanın tarihini, doğru veya yanlış, kendilerine nasıl aktarılmışsa öyle anlatırlar. O hanedanın kökenini ve çıkış dönemini umursamazlar. Onun nasıl bayrak açtığını, bayrağını neden diğerlerinin üzerinde dalgalandırdığını, niçin son bulduğunu söylemezler. Bundan dolayı da okuyucu, olayların ve hanedanların nasıl ortaya çıktığını boşuna arar. Niçin farklı hanedanlardan birilerinin diğerlerine baskın geldiğini, neden birinin diğerinin yerine geçtiğini, okuyucu kendi başına bulmak zorunda kalır. Hanedanlar arasındaki anlaşmazlık veya uzlaşmalara da ikna edici bir açıklamayı yine okurun kendisi bulması gerekir.

İşte bütün bunlar, elinizdeki eserin *Giriş* kısmının konusu olacaktır.

Sonra başka bir tarihçiler zümresi ortaya çıktı. Bunlar hükümdarların listesini ve ne kadar süre iktidarda kaldıklarını vermekle yetinen, özetlenmiş kitaplar yazdılar. Kitaplarında ne soy kütüklerine yer verdiler, ne de bilinmesi gereken haberlere. İbn Reşîk'ın (*Mîzânü'l-Amel*'inde) ve onu taklit eden, adı edilmeğe değmez, kimselerin yaptığı budur. Onların hiçbiri güvene lâyık değildir. Yetkili kimseler olarak görülemezler, eserlerinin de kalıcı olması mümkün değildir. Çünkü onlar faydalı belgelerin kaybolmasına göz yummuşlar ve tarihçiler katında geçerli olan usul ve kaidelere uymamışlardır.

*
**

Ben bu tarihçilerin eserlerini okuduktan ve dünle bugünün olaylarını derinlemesine araştırdıktan sonra, zihnimi

uyuşukluktan ve gaflet uykusundan çekip uyandırmaya muvaffak oldum. Hiç de ehil olmadığım hâlde, bir tarih kitabı yazma konusunda gönlümü ikna ettim. İşte böyle bir tarih kitabı (yani *Kitâbü'l-İber*'i) kaleme aldım. Bu kitapta çeşitli halkları kuşatan hâl ve şartların üzerindeki örtüyü kaldırmak ve onların durumlarını aydınlatmak için elimden gelenin en iyisini yaptım.

Kitabımı bölümlere ayırdım. O bölümlerde hem tarihî olayları anlattım, hem de kendi görüşlerimi dile getirdim.

Kitabımda devletlerin ve umranın nasıl ve niçin doğduklarını göstermek istedim.

Ben eserimi bugün Mağrip'i imar eden, bölgelerini ve şehirlerini şenlendiren (kalıcı veya geçici) hanedanlarıyla birlikte, hükümdarlarını ve onların eski yardımcılarını da unutmadan, iki kavmin tarihi üzerine dayandırdım. Bu iki millet, Araplarla Berberîlerdir. Bunlar Mağrip'te o kadar uzun zamandan beri yaşamaktadırlar ki onların başka yerde yaşadıkları güç belâ akla gelir. Çünkü Mağrip halkları başka kavim bilmezler.

Bu eserde işlenen konuları düzgün bir şekilde takdim etmek ve âlimlerle seçkin kimselerin anlamalarını kolaylaştırmak için en büyük itinayı gösterdim. Konuların sunuluş düzeninde ve bölümlere ayrılmasında alışılmadık bir yöntem kullandım. Dikkate değer bir yol, orijinal bir yaklaşım ve bir usul icat ettim. Umranın, şehir hayatı tarzının benimsenmesinin, insan toplumunun temel özelliklerinin durumları hakkında, okuyucunun olayların sebeplerini keşfetmesine ve hanedanların hangi yollarla iktidara eriştiklerini görmesine imkân veren açıklamalar yaptım.

Sonuç olarak okuyucu, kendisine sunulan hikâyelere artık körü körüne inanmayacak, bundan böyle önceki yüzyılların ve halkların tarihini daha iyi bilecek ve hatta ileride ortaya çıkabilecek hadiseleri de önceden kestirebilecektir.

Ben çalışmamı bir giriş ve üç kitap şeklinde düzenledim.

Giriş tarih ilminin önemini ele alır, bu ilmin çeşitli yöntemleri hakkında yargılarda bulunur ve tarihçilerin hatalarını kaydeder.

Birinci kitap (yani elinizdeki *Mukaddime*), umrana ve onun belli başlı şu özelliklerine ayrılmıştır: Devlet, hükümdarlık, kazanç getiren faaliyetler, kişinin hayatını kazanmasının vasıtaları, bilimler ve sanatlar, ayrıca bütün bu kurum ve faaliyetlerin sebep ve sonuçları.

İkinci kitap (*Kitâbü'l-İber)*, dünyanın yaratılışından bu yana Arapların tarihini, kavimlerini ve hanedanlarını konu edinir. Ayrıca Arapların çağdaşı olan şu milletler ve meşhur hanedanlardan bahseder: Nabatîler (Nebâtîler), Süryanîler, Persler, İsrailoğulları, Kıptîler, Grekler, Romalılar ve Türkler.

Üçüncü kitap (Kitâbü'l-İber), Berberîler ile onların topluluğu içinde yer alan Zanâtaların tarihini kapsar: Kökenleri, kavimleri ve Mağrip'in devlet ve hanedanları...

Daha sonra benim bir Doğu seyahatim oldu. Hem oranın sunduğu aydınlıklardan istifade edeyim, hem de Mekke ve Medine'yi ziyaret ederek hac vazifemi yerine getireyim istedim. O sırada Şark'ın tarih eserlerini inceleme fırsatı buldum. Böylece Pers ve Türk hanedanlarının tarihi hakkındaki bilgi eksikliğimi giderebildim. Dolayısıyla da o kavimlerin (Persler ile Türklerin) çağdaşları olan milletleri veya hükümranlıkları ele alan eserimin o kısımlarını, yeni bilgiler ekleyerek, ilk yazdıklarımı tamamlayabildim. Bunu yaparken de kısa ve özlü bilgiler sundum, ayrıntıları da soy ağacı tablolarından hareketle verdim.

Elinizdeki eserim (*Kitâbü'l-İber*) tam bir dünya tarihidir. Şaşıran aklı, doğru yola gelmeye mecbur eder. Hanedanların devlet kurması, yükselmesi ve çökmesinin sebeplerini açıklar. Bir hikmet küpü ve bir tarih dağarcığıdır.

Bütün bunların yanında, yerleşik ve göçebe Arap ve Berberîlerin tarihini ele aldığı, bu iki kavmin çağdaşı büyük imparatorluklardan bahsettiği, olayların sebeplerinden oldu-

ğu kadar bizzat olup bitenlerden de açıkça ibretler / dersler çıkarıp verdiği için de ben eserime şu adı verdim: *Kitâbu'l-İber ve Divânü'l-Mübtedâi ve'l-Haber fi Eyyâm'il-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men Âsarahüm min Zeviyi's-Sultânu'l-Ekber/ İbretler Kitabı: Arapların, Acemlerin, Berberîlerin ve Onların Zamanındaki Sultanlar Hakkında Olup Bitenleri Anlatan Eski ve Yeni Zamanların Tarihi.*

Bu kitabımda hiçbir şeyi unutmadan kaydettiğimi sanıyorum. Kavimlerin ve devletlerin ortaya çıkışlarını, eski milletlerin çağdaşlarını, geçmişteki ve dinî oluşumların içindeki değişmenin sebeplerini, hanedanları, dinleri, şehirleri ve köyleri, güçlüleri ve zayıfları, çoğunlukları ve azınlıkları, bilimleri ve sanatları, kazançları ve kayıpları, değişen genel şartları, yerleşik hayatı ve göçebe hayatını, geçmişte olmuş ve gelecekte olabilecek olanları, umranla ilgili olan her bir şeyi not ettim.

Bütün konuları kapsamlı olarak ele aldığımı, delillerini ve sebeplerini yeterince açıkladığımı düşünüyorum.

Bilinmedik bilgilerin ve bize çok yakın, fakat gizli kalmış hakikatlerin (bilgeliğin) bir derlemesi olduğu için benim bu kitabım, kendi alanında eşsizdir.

Bununla beraber, kendimi çeşitli asırların âlimleriyle mukayese edince, kusurlarımın da farkındayım. Bu kadar zor bir alanı derinlemesine işleyebilme konusundaki yetersizliğimi de kabul ediyorum. Ehliyetli ve yetkili kişilerin hatır sayarak değil de, tenkitçi bir bakış açısıyla bu kitabı inceleyeceklerini ve sessizce düzeltecekleri hatalara göz yumacaklarını umuyorum. Tek bir âlimin bilgi sermayesi az bir şeydir. Fakat kusurlarını kabullenmesi onu eleştiricilerinden korur. Meslektaşlarımın iyi niyetli olacaklarına itimadım var.

Allah'tan amellerimizi kendi rızasına uygun bir saflığa kavuşturmasını niyaz ederim! Allah bana yeter! O ne güzel vekildir[10]!

10 Bu bölümün hemen ardından İbn Haldun'un eserini takdim ettiği ülke yöneticisini öven uzun bir ithafı var ki okura hiçbir yararı olmayacağı için orasını çevirmeye gerek görmedik.

GİRİŞ

Tarih İlminin Önemi. Metotlarının Açıklanması.
Tarihçilerin Hataları, Yanlış Anlamaları ve Bunların Sebepleri

Tarih asil bir ilimdir. Faydalı çok yönleri vardır. Asil bir gayeye erişmeyi hedefler. Bize eski milletlerin durumlarını, hâl ve şartlarını öğretir. Peygamberlerin hayatı, kralların/sultanların yönetimi, onların hanedanları ve siyasetleri hakkında bilgi verir. Böylece dileyen kişi, dinî veya dünyevî konularda o tarihî numunelerden bol bol yararlanabilir.

Tarihle ilgili eserler yazmak için, hayli sayıda kaynağa ve çok çeşitli bilgi dallarına sahip olmak gerekir. Araştırmacıyı hakikate götürmek ve kendisini yanılgıdan korumak için, iyi düşünen bir kafa ve bir derinlik de şarttır. Tarihçi, sadece rivayet edilen anlatılara dayanır kalır da, tecrübenin kazandırdıklarının, siyasetin kurallarının, umranın mahiyetinin/yapısının, sosyal hayatın şartlarının ışığı altında onları incelemeye tâbi tutmazsa, diğer taraftan eski veya o dönemlerden kalan tarihî belgeleri daha yeni veya çağdaş verilerle karşılaştırarak değerlendirmezse, yanlış adımlar atmaktan ve hakikatin ana yolundan sapmaktan kendini kurtaramaz.

Tarihçiler, Kur'ân müfessirleri ve tarihî olayları anlatan saygın kişiler, naklettikleri haberleri ve rivayetleri olduğu gibi doğru kabul edip aktardıkları için büyük hatalar işlemişlerdir. Belli kural ve ilkelere göre onları kontrol etmemişler, aynı türden diğer anlatılarla karşılaştırmamışlar, bilgeliğin mihenk taşına vurmamışlar, yaşanılan ortamda geçerli olan belli gerçekleri dikkate almamışlar, akıl ve mantık süzgecinden geçirmemişlerdir. O yüzden de hakikatten uzaklaşıp gitmişler, kuruntunun ve yanlışın çölünde kaybolmuşlardır.

Özellikle paranın miktarı veya asker sayısı söz konusu olduğu her seferinde karşılaşılan durum budur. Bu hususlarda sıklıkla sahte bilgiler ve temelsiz iddialarda bulunulur. O yüzden, bu tür anlatıların mutlaka genel ilkeler ve sağduyuyla belirlenmiş kurallar aracılığıyla kontrol edilmesi gerekir.

Meselâ Mes'ûdî ve diğer birçok tarihçinin, İsrailoğullarının Tîh Çölü'ndeki ordusu konusunda verdikleri bilgi, bu türdendir. Onların anlattıklarına göre, Hz. Musa silah taşıyabilecek yirmi yaş ve üzerindeki herkesin orduya katılmalarına izin verdikten sonra, askerleri gözden geçirirken sayılarının altı yüz binden fazla olduğunu görür. Oysa Mes'ûdî o dönemin Mısır ve Suriye[11]'sinin o kadar çok sayıda bir orduyu besleyip besleyemeyeceğini şöyle bir aklından geçirmeyi unutur. Hem zaten her ülkenin bakımını sağlayacağı kadar bir ordusu olur, daha fazlasını kaldıramaz. Bu, herkesçe bilinen apaçık bir gerçektir. Dahası, asker sayısı o kadar miktara ulaşmış orduların manevra kabiliyeti de olmaz veya çarpışamaz, çünkü savaş alanı buna imkân vermez. Savaş düzenine girdiklerinde o askerler gözle görülebilecek mesafenin iki veya üç katından daha uzağa yayılacaklardır. Bu şartlar altında bir kanat diğer kanadın ne yaptığını bilmezken, nasıl olur da iki ordu çarpışabilir ve onlardan biri galip gelebilir? Günümüzde bunun böyle olduğunu bizler kesin ve net olarak görüyor ve biliyoruz. Geçmişle gelecek birbirine, suyun suya benzemesinden çok daha fazla benzer[12].

---

11 Eskiden Şam veya Bilâdüşşam denilen yer, şimdiki Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün'ü kapsıyor ve Mısır'a komşu oluyordu. Yazarın Şam dediği ülkeyi biz işte o genişlikte bir Suriye olarak ifade ediyoruz.

12 İbn Haldun'un bu ifadesi, bütün tarih felsefecilerince çok haklı bir değerlendirme olarak görülmüştür. Günümüzdeki olaylara bakarak geçmişin, geçmişin olaylarına bakarak da günümüzün ve hatta geleceğin olaylarını öngörmenin mümkün olduğu belirtilmiştir. Tarih felsefecileri, ayrıca bu değerlendirmeden hareketle, özellikle devlet yöneticilerinin diğer

Dahası da var. Pers ülkesi ve devleti, İsrailoğullarınınkinden çok daha güçlüydü. Çünkü Nabukadnezar (Buhtunnasr) onları yenmiş, ülkelerini istilâ edip yakıp yıkmış, siyasî ve dinî başşehirleri olan Kudüs'ü de yerle bir etmişti. Hâlbuki o sadece ülkenin batı sınırlarındaki eyaletin bir valisiydi. Pers eyaletlerinin toplamı ise -iki Irak (Mezopotamya ve komşusu İran'ın kuzeybatısı), Horasan, Maveraünnehir, Bâbü'l-Ebvâb (Derbend/Dağıstan) ile birlikte- İsrailoğullarının krallığından çok daha geniş bir alanı kapsıyordu. Öyleyken Pers ordusu, bu mevcuda veya buna yakın bir mevcuda hiçbir zaman ulaşamamıştır! (Tarihçi) Seyf'in yazdığına göre, Pers birliklerinin en büyük miktara ulaştığı Kâdisiye Savaşındaki asker sayısı 120 bin idi veya artçı yedekleri de dâhil 200 bindi. Hz. Âişe ve (tarihçi) Zührî'ye göre de, yardımcı hizmetler sınıfındakileri saymazsak, sadece 60 bindi. İşte Kâdisiye'de Rüstem, Sa'd ibn Ebî Vakkâs'a karşı bu sayıda bir orduyla savaşmıştı.

Öte yandan, eğer İsrailoğulları o kadar fazla sayıda idiyseler, çok daha geniş bir alana yayılmış olmaları gerekirdi. Gerçekten de ileride *Birinci Bölümde* göreceğimiz gibi, belli bir hanedan zamanındaki ülkenin idarî birimlerini ve eyaletlerinin büyüklüğü veya küçüklüğü, o ülkenin ordusunun ve o ordunun bakımını sağlayan grupların azlığı veya çokluğuyla doğrudan orantılıdır. Hâlbuki bilindiği gibi İsrailoğullarının toprakları, Suriye bölgesinde Ürdün ve Filistin'i, Hicaz bölgesinde de Medine ve Hayber yörelerini aşmıyordu. Hem zaten konunun uzmanı olan en güvenilir kişiler, Hz. Musa ile Hz. Yakup (İsrail) arasında sadece dört kuşak olduğunu belirtirler. Hz. Musa, İmrân'ın, o Yashur'un, o Kâhet'in (veya Kâhit'in), o Lâvî'nin (veya Levi'nin), o da Hz. Yakub'un (İsrail'in) oğludur. Hz. Musa'nın Tevrat'taki

---

devletlerin dünkü tavırlarını bilmelerinin, onların bugünkü ve yarınki tutumlarının ne olduğu ve ne olacağı konusunda en doğru yargıya varmalarına yardımcı olacağına ve bu konuda çok büyük katkı sağlayacağına dikkat çekmişlerdir.

(Çıkış, Bap 6) soy ağacı böyledir. Mes'ûdî, Hz. Yakup ile Hz. Musa arasında geçen zaman için şöyle diyor: *"İsrail (Hz. Yakup), Hz. Yusuf'un yanına giderken, Mısır'a vardığında oğulları, torunları ve onların oğullarıyla birlikte toplam 70 kişi idi. Hz. Musa ile çöle çıkıp gidene kadar Mısır'da 220 sene kaldılar. Bu süre zarfında, Kıptîlerin (Mısırlıların) kralları olan Firavunlar onları boyundurukları altında tuttular."* Bu durumda, sadece dört nesil içinde (70 kişilik) bir ailenin (az önce sözü edilen) o sayıya ulaşabilmesi hiç de mümkün değildir.

Daha yukarıda verilen o büyük miktarın Hz. Süleyman ve haleflerinin hükümranlığı sırasında olduğu iddia edilirse, bu da inandırıcı olmaz. Hz. Süleyman ile Hz. Yakup arasında sadece on bir baba vardır: Hz. Süleyman, babası Hz. Davud, babası Jesse (İyeşşa), babası Ûfîz, babası Bâaz (Buaz), babası Selemun, babası Nahşûn, babası Ammînûzeb (Hammeynâzebe), babası Ram, babası Hasrûn, babası Bârese (Beyrese), babası Yehuda, babası Hz. Yakup.

Tek bir adamın torunları on bir kuşak sonunda bu derece çoğalamaz! Elbette yüzlerce veya binlerce olabilirler, sıkça görülen bir şeydir bu. Fakat daha fazlası olmaz, mümkün değildir. Görüp geçirmekte olduğumuz şimdiki gerçeklerle yakın geçmişi göz önünde bulundurup bir kıyaslama yaptığımızda, ortaya atılan iddianın geçersiz ve nakledilen rivayetin yalan olduğunu anlarız. İsrailoğullarının yazılı kaynakları şu kesin bilgileri verir: Hz. Süleyman'ın ordusu 12 bin kişiden meydana geliyordu, binekleri de sarayın kapılarına bağlı 1.400 attan[13] oluşuyordu. Onların haberlerinin doğru olanı budur, gerisi masaldan ibarettir. Hâlbuki Hz. Süleyman zamanında İsrailoğullarının Devleti en geniş topraklara sahip ve en gelişmiş durumdaydı.

---

13 Ordu, savaş zamanı toplanan piyadelerle cenk arabalarından oluşuyordu. 1400 cenk arabası ve 12.000 at mevcuttu (I. Krallar, 10/26; II. Tarihler, 1/14). Bir rivayete göre 40.000 (I. Krallar, 4/26), bir başka rivayete göre ise 4000 (II. Tarihler, 9/25) bölmelik ahırlar vardı ve her araba iki at tarafından çekiliyordu.

Şunu hatırlatalım ki tarihçilerin çoğu, kendi dönemlerindeki veya kendilerine yakın dönemlerdeki devletlerin güçlerinden söz ettiklerinde, müslüman veya hıristiyan ordularını tartışma konusu yaptıklarında, hükûmetlerin vergilerinin veya giderlerinin miktarını tahmin ettiklerinde yahut zenginlerin alabildiğince savurganlıklarından ya da malları stok etmelerinden bahsettikleri her seferinde, genellikle abartmaya, inanılmayacak şeyler anlatmaya meylettikleri görülür, tek kelimeyle kendilerini efsanevî bir havaya kaptırırlar. Askerî belgelere bakıldığı ve yetkililere sorulduğunda, zenginlerin malî durumları araştırıldığında, müsriflerin harcamaları sâkince incelendiğinde ise, gerçek rakamların onların iddia ettiklerinin onda birine bile ulaşmadığı fark edilir. Bunun sebebi basittir: Olağanüstü anlatılara duyulan arzu, hesapları şişirme kolaycılığı, aksini iddia edenlere ve eleştirenlere karşı umursamazlık... Böyle yapmakla da insan artık kendi hatalarını veya niyetlerini kontrol etmemeye, ölçülü ve tarafsız davranmaya kendini zorlamamaya, inceleme ve araştırmaya koyulmamaya başlar. Bu tür tarihçiler dillerinin dizginlerini bırakıverir ve yalanlardan haz alırlar: *"Allah'ın yolundan saptırmak için boş sözlere sarılırlar!"* (Lokman, 31/6). Bu ise onların kendilerine verebilecekleri en büyük zarardır[14].

*
**

14 Bazı nüshalarda bu satırdan sonra tekrar İsrailoğullarının sayısı meselesine dönülüyor ve Allah'ın bir mucizesi olarak o kadar çok sayıya ulaşmalarının mümkün olduğu paragraflar yer alıyor. Delil olarak da Tevrat'ta Allah'ın İsrailoğullarına gökteki yıldızlar ve yerdeki kumlar kadar çoğalacakları vaadinde bulunduğu gösteriliyor. Yani İbn Haldun'un kendi kendini yalanladığı bir durum ortaya çıkıyor. Bu ifadelerin oraya sonradan sokuşturulduğu besbelli. Böyle bir esere bile birileri el atıyor ve kendi inancını yazara rağmen, yazarın ağzından savunabiliyor! Şaşılacak bir şey! İnsan merak ediyor, acaba diğer klasik kitaplarımızda da yabancı eller tarafından böyle eklemeler, saptırmalar yapılmış mıdır diye...

Tarihçiler tarafından nakledilen uydurmalara bir başka misal, Yemen'in ve Arap Yarımadasının kralları olan Tübba'lardır. Tarihçilerin anlattığına göre, Yemen'den yola çıkan bu krallar İfrîkıye'yi[15] ve Mağrip diyarının Berberîlerini ele geçirmişler. Onların en büyük ilk krallarından biri ve Hz. Musa zamanında veya ondan az önce yaşamış olan Efrîkış ibn Kays ibn Sayfî, İfrîkıye'ye sefer düzenlemiş, birçok Berberî'yi katletmiş. Dahası, o halkın konuşmalarına bakarak "Bu *berbere* (anlaşılmaz sesler) de ne?" diye sormuş ve Berberî adı oradan kalmış. Böylece Berberîler bu adı alıp bugüne kadar devam ettirmişlermiş. Efrîkış, Mağrip'ten ayrılırken orada birkaç Himyerî kabilesi bırakmış, onlar orada yerli halkla bütünleşip soy sopa karışmışlar, Sanhâce ve Kütâme kabileleri onlardan boy atıp gelesiymiş. Taberî, Cürcânî, Mes'ûdî, İbn Kelbî ve Beyhakî gibi tarihçilerin Sanhâce ve Kütâme kabilelerinin Güney Arabistan kökenli olduklarını iddia etmelerinin sebebi işte budur. Berberî soybilimcilerinin görüşü ise bu değildir ve haklıdırlar.

Ayrıca Mes'ûdî, Efrîkış'ın haleflerinden olan Hz. Süleyman'ın çağdaşı Zü'l-İz'âr'ın da Mağrip'i istilâ ve fethettiğini, oğlu ve mirasçısı Yâsir'in de aynısını yaptığını, Kum Vâdisine kadar gittiğini ve kumların çokluğundan dolayı yol bulamayıp geri dönmek zorunda kaldığını anlatır.

Bundan başka şunlar da deniyor: Persli Ahamenişler (Kiyyânî) hanedanından Yastâsb (Yestâsef) zamanında yaşamış olan son Tübba kralı Ebu Kerib, Musul ve Azerbaycan'a hükmetmiş. Türklerle karşılaşmış, onları yenmiş, onlara karşı üç kere daha sefer düzenleyip hayli katliam yapmış. Oğullarından üçünü Pers diyarına, Maveraünnehir'deki

---

15 İfrîkıye, İbn Haldun'un dilinde genellikle ve çoğunlukla Tunus ve civarını oluşturur, Mukaddime'de burası tam olarak belirtilmiyor. Bu ifadeyle yazarın bazen bugünkü Tunus ve Libya ile birlikte Cezayir'in doğu kısmını ve hatta bütün Cezayir'i de içine alan bir bölgeyi kastettiği de oluyor.

Türk kavimlerinin yurdu olan Soğd bölgesine ve Rum[16] ülkesine (Doğu Roma'ya, Anadolu'ya) savaşmaya göndermiş. Birinci oğul Semerkant'a kadar gittikten sonra çölü katedip Çin'e girmiş, Soğdlara baskın yapmaktan gelen kardeşinin oraya vardığını görmüş. İkisi birlikte Çin'de çok kan dökmüşler ve hayli ganimetle geri gelmişler. Çin'e Himyer kabilelerinden bazılarını bırakmışlar. Onlar orada bugüne kadar kalmışlar. Üçüncü oğul İstanbul'a kadar gitmiş, şehri tahrip etmiş, böylece Doğu Roma'ya boyun eğdirdikten sonra geri dönmüş.

İmdi, bütün bu anlatılanların hakikatle uzaktan yakından hiçbir alâkası yoktur. Temelsiz, daha ziyade masalcıların masallarına benzeyen uydurmalardır bunlar. Başşehirleri Yemen'deki Sana olan Tübbaların imparatorluğu, hiçbir zaman Arabistan'ın sınırlarını aşmamıştır. Arap Yarımadası üç taraftan şu üç denizle çevrilidir: Güneyde Hint Okyanusu, doğuda Hint Okyanusundan ayrılan ve Basra'ya doğru uzanan Basra körfezi, batıda sözü edilen okyanustan çıkan ve Mısır'ın Süveyş'ine kadar giden Kızıldeniz. Bir haritaya bakıvermek yeter. Yemen'den Mağrip'e gitmek için Süveyş'ten geçmekten başka yol yoktur. Kızıldeniz'den Akdeniz'e gitmek için (bu noktada) en fazla iki günlük yürüme mesafesi vardır. Dolayısıyla büyük bir kralın kalabalık bir orduyla bu yolculuğu yapabilmesi, o ülkeler kendisine ait olmadığı sürece, hiç mümkün değildir. Oraları ona ait değildi, çünkü o dönemde Amâlika / Amâlekîler ile Ken'ânîler Suriye'de ve Kıptîler de Mısır'da idiler. Daha sonra Amâlekîler Mısır'a, İsrailoğulları da Suriye'ye girdiler. Hâlbuki Tübba krallarının onlarla savaştıkları veya oraları işgal ettiklerine dair en ufak bir tarihî bilgi yoktur.

---

16 İbn Haldun, Rum kelimesini Helenler/Grekler/Yunanlar, Romalılar ve Bizanslılar (Doğu Romalılar) anlamında kullanır, biz yerine göre değerlendirip hangisi kastediliyorsa onu kullandık, çev.

Dahası, Yemen Mağrip'e hayli uzaktır ve bir ordunun bütün ihtiyaçlarının temin edilmesi gerekir. Kendi yurtlarının dışındaki bu askerler, geçtikleri her yerde ürünlere, sürülere el koymak ve o ülkeyi yağmalamak zorunda kalacaklardır. Üstelik bu yolla kendilerine ancak yetersiz derecede bir erzak, hayvanlarına da yem ve saman temin edebileceklerdir. Gerekli ikmal maddelerini kendi ülkelerinden götürecek olsalar, kâfi miktarda yük hayvanları olmaz. Bu durumda erzak tedarik edebilmek için topraklarından geçtikleri ülkeleri işgal etmek ve kendilerine tâbi kılmak zorunda kalacaklardır. O askerler katettikleri memleketlerden ihtiyaçlarını savaşmaksızın, anlaşma yoluyla sağladılar desek, bunun da hiçbir iler tutar yanı olamaz. Dolayısıyla bu anlatılanlar (Tübbaların Mağrip seferleri) aslı astarı olmayan uydurma rivayetlerdir.

Öte yandan, Mağrip'teki geçit vermeyen o sözde Kum Vâdisine gelince, ondan hiç bahseden olmamıştır. Hâlbuki Mağrip baştanbaşa defalarca geçilmiştir; yolları ise, her yerini kateden yolcular ve ordular tarafından çok iyi bilinir.

Ne var ki insanlar olağanüstü oluşundan dolayı bu hikâyeyi anlatmayı pek seviyorlar.

Şimdi de gelelim Tübba krallarının Doğuya ve Türk diyarlarına yaptıkları sözde seferlere. Kuşkusuz, ulaşım yolları bu sefer daha geniştir. Fakat mesafe çok daha uzundur, Türklere giden yolda da Persler ve Doğu Romalılar vardır. Tübbaların Pers veya Doğu Roma topraklarını şu veya bu zamanda işgal ettiklerine dair hiçbir tarihî bilgi ve belge bulunmamaktadır. Onlar sadece Perslerle Irak ve Arap ülkeleri hudutlarında, Bahreyn ile Hîre[17], Cezîre, Dicle ile Fırat arasında savaşmışlardır. Bu savaşlar, Tübba kralı Zü'l-İz'âr ile Kiyyânî kralı Keykâvus, ardından genç Tübba kralı Ebu

17 Bahreyn o zamanlar, şimdiki Bahreyn adaları da dâhil, Basra Körfezinin kuzeybatısının adıydı, Hîre ise Fırat kenarında bulunuyordu, Perslerin hâkimiyeti altındaki Lahmîlerin başşehriydi.

Kerib ile Kiyyânî Yastâsb arasında olmuştur. Daha sonraları başka savaşlar da olmuş ve bunlar Kiyyânîlerin yerine geçen Pers hanedanlarıyla (derebeyleriyle), bilhassa da Sâsânîler arasında gerçekleşmiştir. Velhasıl, Tübbaların Türk diyarlarını ve Tibet'i fethe giderken Perslerin ülkesini katetmeleri, hem mesafe, hem arada bulunan devletler, hem de ordunun levazımatı bakımından imkânsızdır. Güvenilir bir kaynaktan nakledilse bile, belirttiğimiz sebeplerden ötürü, bu konuda anlatılanların hiçbir kıymeti harbiyesi yoktur. Zaten bu tür bilgiler sahih bir kaynaktan da gelmemektedir. Tarihçi İbn İshak'ın Medine ile Evs ve Hazrec kabilelerinden bahsederken *"Son Tübba kralı doğuya yürümüştü"* ifadesini Irak ve Pers'e yaptığı sefer olarak anlamak gerekir. Türk ve Tibet diyarına yapılmış bir seferi doğrulayacak hiçbir belge yoktur. Bu tür iddialara kesinlikle inanmamak, aksine iyi bir araştırma yapmak ve anlatılanları akıl terazisine vurmak gerekir. O zaman en doğru sonuca ulaşılır.

Doğru yolu insanlara elbette Allah gösterir.

*
**

Buraya kadar anlattıklarımızdan çok daha tuhafı ve çok daha hayali olanı, müfessirlerin Fecr suresinin şu 6. ve 7. âyetleriyle ilgili olarak yazdıklarıdır: *"Görmedin mi ne yaptı Rabbin Âd kavmine? O çok sütunlu İrem halkına?"* Müfessirler, İrem'in bir şehir ismi olduğunu ve bu şehrin "direkleri" veya "sütunları" bulunduğunu varsayıyorlar. Rivayet ettiklerine göre Âd ibn Ôvs ibn İrem'in, kendisinden sonra hüküm süren Şedîd ve Şeddâd adında iki oğlu varmış. Şedîd ölünce yegâne hükümdar Şeddâd olmuş. Bütün diğer krallar Şeddâd'a boyun eğmişler. Şeddâd, cennetin bir tanıtımını duymuş ve onun dengi bir şey yapmak istemiş. Aden çölünde İrem şehrini kurmuş ve bunu üç yüzyılda gerçekleştirmiş. Kendisi de dokuz yüz sene yaşamış. Altın ve gümüşten sarayları, zeberced ve yakuttan sütunları, her türden ağaç ve akarsularıyla burası devâsâ bir şehir olmuş.

Her şey tamamlanınca kral, memleketinin halkıyla oraya gitmek için yola koyulmuş. Fakat bir gün ve bir gecelik yürüyüşün sonunda Allah gökten bir uğultu göndermiş ve hepsi mahvolmuş.

En azından Taberî, Seâlibî, Zemahşerî ve diğerlerinin anlattıkları hikâye böyle. Ayrıca onlar şu iddiada bulunuyorlar: Sahâbeden Abdullah ibn Kılâbe bir gün develerini aramaya gitmiş, tesadüfen bu şehre rastlamış, oradan (kıymetli taşlardan) getirebildiği kadarını alıp getirmiş. Halife Muaviye bu haberi duyunca adamı çağırtmış, o da ona olup biteni anlatmış. Bunun üzerine Muaviye, (müslüman olmuş Yahudi âlim) Ka'b el-Ahbâr'ı getirtip bu durumu sormuş, o da şöyle demiş: *"Orası sütunlu şehir İrem'dir. Senin zamanında sarışın, açık tenli, küçük boylu, biri kaşında, diğeri boynunda iki beni olan oraya develerini aramaya gidecek."* Tam bu sırada bir yana dönmüş ve İbn Kılâbe'yi görünce *"Vallahi işte bu adam!"* diye haykırmış.

O günden bu güne artık o şehirden bahseden hiçbir yerde, hiçbir kimse çıkmadı! Şehrin kurulduğu yer denilen Aden çölü Yemen'in ortasında bulunur. Çok eski zamanlardan beri oturulan bir bölgedir. Onun yollarında kılavuzlar, seyyahlar hiç eksik olmamıştır. Öyleyken hiç kimse, hiçbir vakanüvis orayla ilgili bir îmâda bulunmamıştır. Şayet müfessirler *"Diğer eski eserler gibi o şehir de kayboldu!"* deselerdi, yakalarını kurtarabilir, anlattıkları hikâye de makul olabilirdi. Fakat hâlen mevcut olduğunu iddia ediyorlar! Bazıları burasının, eskiden Âd kavmi tarafından işgal edilen Şam şehri olduğunu ileri sürüyor. Diğer bir kısmı da *"Orası görünmez bir şehirdir, onu ancak riyazet sahipleri (nefislerini iyice terbiye edip ruhen yücelen kimseler) ile sihirbazlar bulabileceklerdir!"* diyecek kadar saçmalıyorlar. Bütün bunlara dense dense bayağı masallar denilebilir!

Müfessirler bir de dilbilgisi kurallarından hareketle hayal güçlerini çalıştırıyor ve şöyle düşünüyorlar: İrem kelimesinin sıfatı "direkli" olduğuna ve "direkler" de "sütunlar"

anlamı taşıdığına (sütunlar da binalarda olacağına) göre, İrem demek binalar demek olur. Onlar bu konuda (sahâbeden Hz.) Abdullah ibn Zübeyr'in âyeti "Âdin İrem" değil de, "Âdi İrem" şeklinde isim tamlaması olarak okumasından da destek almışlardır. Bundan yola çıkarak bir sürü masallar üretmişlerdir ki bunlar daha çok uydurma kıssalara ve insanları güldürmek için düzülen fıkralara benziyor.

Aslında bu meşhur "direkler" sadece ve sadece çadır direkleridir, dahası çadırların tâ kendisidir. Âd insanları, harika inşaatçılar oldukları için gerçi sütunlar da akla gelebilir. Fakat belli bir şehirde veya herhangi bir şehirde, belli bir binanın veya binaların söz konusu edildiğine dair bizi inandıracak hiçbir delil yok ki ortada! Şayet Abdullah ibn Zübeyr hazretleri o okumasında haklıysa, bu da sadece bir kabilenin kendi koluyla olan bağını ifade etmek için kullanılabilir. Meselâ Kinâne'nin Kureyşleri, Mudar'ın İlyâsları veya Nizâr'ın Rebîaları gibi. Allah'ın Kitabı gerçekle alâkası olmayan bu tür şeylerden tamamen uzakken, âyetlere böylesi akıl almaz yorumların getirilmesine, aslı astarı olmayan hikâyeler uydurulmasına ne gerek var?

*
**

Tarihçilerin bir diğer uydurması da, Halife Harun Reşid'in Bermekîlerin gücünü kırmaya iten sebebin, Harun Reşid'in kız kardeşi Abbâse ile azatlısı Cafer ibn Yahya ibn Hâlid arasında geçen macera olduğunu yazmalarıdır. Harun Reşid o ikisiyle birlikte şarap içmeyi çok istediği için, içki meclislerinde onların da bulunmasını arzu etmiş. Fakat nasıl yapacağını bilememiş. Sonunda onların kâğıt üzerinde (cinsel ilişkiye girmek söz konusu olmayan) bir evlilik yapmalarına karar vermiş. Ne var ki Abbâse Cafer'e gönlünü kaptırmış. Onunla yalnız kalabilmek için bir hileye başvurmuş. Derken cinsel ilişkiye girmişler -tarihçiler bunun sarhoşken gerçekleştiğini kaydederler- ve hamile kalmış. Mesele kendisine duyurulunca, Halife çılgına dönmüş.

Ancak böyle bir macera Abbâse'nin ne konumuyla, ne dindarlığıyla, ne soyuyla, ne de toplumdaki yeriyle bağdaşır. Abbâse, Hz. Abdullah ibn Abbas'ın soyundandır, onunla kendisi arasında sadece dört kuşak vardır. O dört kuşak da Hz. Abdullah ibn Abbas'tan sonra gelen en büyük ve en seçkin din büyükleridir. Abbâse'nin Peygamberimizin amcası Hz. Abbas'a kadar uzanan ataları sırasıyla şöyledir: Muhammed el-Mehdî ibn Abdullah ibn Cafer el-Mansur Muhammed es-Seccâd halifelerin babası İbn Ali, Kur'ân müfessiri İbn Abdullah ibn Abbas hazretleri. Kendisi bir halifenin kızı, bir halifenin de kız kardeşidir.

Abbâse, devletin başındaki ve Peygamberimizin halifesi durumundaki bir aileye mensuptu. Ümmetin kılavuzları olan Sahâbîlerin ve Allah Resûlü'nün amcalarının oluşturduğu, vahyin nurunun ve meleklerin inişinin yaşandığı durumları görüp geçirmiş bir sülâleden geliyordu. Bedevîliğin ve Araplığın en saf, inancın en temiz, lüks alışkanlıklarından ve günaha kaçan ortamlardan henüz çok uzak o döneme hayli yakın bir zamanda bulunuyordu.

Eğer iffet ve namusa o da sahip değilse, biz iffet ve namusu gidip de nerelerde bulacağız ki? Eğer onun evinde de yoksa, neredeydir bu temizlik ve bu saflık? Kendi nam ve şanını nasıl olur da Cafer'inkiyle denkleştirebilir? O anlı şanlı Arap asaletini, azatlı bir acem köleyle evlenerek nasıl kirletebilir? O adamın soyu ise, Abbâse'nin atalarından -yani Peygamberimiz aleyhisselâmın amcası ve Kureyş'in asillerinden olan atalarından- birine ait bir köleden veya azat edilmiş bir köleden geliyordu. Dahası, onu da babasını da, kendilerine makam ve mevki vererek, saygın kişiler hâline getiren Abbasîlerdi! Öte yandan, ataların asaleti ve şerefiyle övünen o Halife Harun Reşid, Acem kölelerinden biriyle akraba olmaya nasıl razı olabilirdi?

Bu hikâyeyi tarafsız bir gözle inceleyen ve Abbâse'yi döneminin ileri gelen herhangi bir hanımefendisiyle mukayese eden kimse, onun bir hükümdar ailesinin bir azatlısıyla

öyle bir alâkasının olabilmesini kabul edilemez bulur ve reddeder. O anlatılanın da inanılması imkânsız bir masal olduğundan emin olur. Düşünsenize, hangi hükümdarlar Halife Harun Reşid'in ve Abbâse'nin topuğuna erişebilirler?

Gerçek bambaşkadır. Bermekîlerin düşüşü, onların iktidarı ele geçirme ve kamu gelirlerini kendileri için saklama girişimleri yüzünden olmuştur. O kadar ki Harun Reşid'in biraz paraya ihtiyacı olsa, onu bile elde edemiyordu. Bermekîler devlet yönetimine bütünüyle hâkimdiler, onun iktidarını gasp etmişlerdi. Devlet işlerini yönetmede artık Harun Reşid'in yapacağı bir şey yoktu. Onlarınsa nüfuzları ve namları giderek artıyordu. Devletin en yüksek mevkilerine kendi oğullarını veya kendi adamlarını atıyor, böylece başkalarının vezir, kâtip, ordu komutanı, mabeyinci, memur, asker olmasının önünü tıkıyorlardı. Harun Reşid'in sarayındaki yüksek düzeydeki idarî ve askerî makamlarda bulunan yirmi beş görevlinin hepsi de Yahya ibn Hâlid'in oğluydu. Bermekîler diğer saray görevlilerini uzaklaştırdılar. Bütün bunlar bizzat Yahya'nın nüfuz ve itibarından kaynaklanıyordu. Çünkü Harun Reşid'i veliahtken yetiştiren Yahya idi. Harun Reşid halife olunca devlet işlerini ona bıraktı. Dahası ona "Baba!" diye hitap ederdi.

Sonuç olarak Bermekîler mutlak otorite olup çıktılar. Saygılar hükümdara değil de onlara sunulur oldu. Herkes onların gözüne girmeye, onların saygınlığından yararlanmaya başladı. Nüfuzlu kimseler, bakışlarını onlara çevirdiler, onların emrine girdiler, herkes de her şeyi onlardan bekler oldu. Uzak diyarlardan kralların armağanları, emirlerin hediyeleri onlara gönderilmekteydi. Toplanan vergiler, onlara yaranmak için ve onların yakınlığını kazanmak maksadıyla, onların kasalarına akıyordu.

Onlarsa, kendilerini minnet altında bırakmak üzere muhtaç durumdaki Şîa'nın ve Ehlibeyt'in ileri gelenlerine yardımda bulunup bol bol hediyeler veriyor, sayılı aileler-